

Luupainaja rahvapärased seletusviisid Kihnu saarel

Jaan Sudak

Tartu Ülikool, magistrant

Sissejuhatus

Käesolevas artiklis analüüsin kahte luupainaja seletusviisi Kihnu elanikega tehtud intervjuude põhjal. Neist esimest nimetan pärimuslikuks seletusviisiks ning selle põhjal on luupainaja inimene, kes vaimu kujul või oma mõtte jõul sotsiaalsete pingete või konflikti tõttu öisel ajal kedagi vaevab. Teist nimetan meditsiiniliseks seletusviisiks ning selle põhjal on luupainaja meditsiiniline häire. Mõlemal puhul kirjeldatakse luupainajat sarnase füüsilise seisundina. Painaja all kannatav inimene ei saa lühikese aja jooksul hingata, rääkida ega liigutada ning tunneb enda rinnal või kõri ümber survet.

Artikli empiirilise materjali kogusin kahel välitööl, mis toimusid 2012. aasta novembris ning 2013. aasta veebruaris. Välitöömaterjali analüüsimisel lähtusin usundiloolase Mircea Eliade *sakraalse* ja *profaanse* maailmakogemise teooriast. Eliade püüab selgitada usundilist mõtlemist ning selle avaldumisvormi ning eristab kahte maailmakogemise viisi (vt Eliade 1992). Nendest esimest nimetab ta sakraalseks – maailma selline kogemine põhineb usul, et nähtava reaalsuse kõrval eksisteerib nähtamatu, seda muutev ja mõjutav reaalsus; teine ehk profaanne maailmakogemine välistab nähtamatu reaalsuse võimalikkuse ning käsitleb maailma ilma usuliste seosteta (Eliade 1992, XII: 74). Eliade teooria sobib antud materjali analüüsimiseks, kuna toob välja kaks paralleelset ja omavahel võrdset maailma modelleerimise viisi, mille põhjal leitakse maailmas toimuvale selgitus ning toimitakse oma keskkonnas. Sarnaselt käsitlen ka mina usundilist mõtlemist viisina, kuidas inimene maailma vaatab, sellega suhestub ja selles käitub.

Minu peamine uurimisküsimus on, millised tegurid mõjutavad inimest luupainaja selgitamisel. Püüan selgitada, miks inimene seletab endale oma kogemusi just nii nagu ta seda teeb. Analüüsis lähtun informantide isiklikul kogemusel põhinevatest narratiividest. Lisaks annan ülevaate luupainaja uurimisest eesti allikate põhjal, toon paralleele rahvausundist ning tutvustan lühidalt luupainaja meditsiinilisi seletusviise. Edaspidi kasutan *luupainaja* asemel Kihnus levinud nimetust *painaja*.

Mis on painaja?

Painaja on minu jaoks mõiste, mida kasutatakse sümptomaatiliselt sarnastest kogemustest jutustamiseks. Antropoloog Elliott Oring kirjutab, et üleloomulikud olendid ja jõud on reaalsuse tõlgendamise ja narratiivide loomise vahendid ning moodustavad niinimetatud usundilise keele sõnavara. Usundilise keele abil jutustatakse üleloomulikest kogemustest, omavahel sarnased narratiivid viitavad ühisele kujutlusele konkreetsest olendist või jõust (Oring 2012: 106). Välitööde põhjal on painaja narratiivid osa kaasaegsest Kihnu pärimusest. Painajast jutustavad nii need, kes on veendunud painaja seoses maagiaga, kui need, kes selles kahtlevad ning otsivad pärimusliku seletusviisi asemel teisi. See tähendab, et painaja seos maagia ja vaimudega ei pruugi iga jutustaja jaoks olla relevantne ning samale nähtusele on mitu selgitusviisi. Painaja viitab samal ajal nii sümptomaatiliselt sarnasele füüsilisele häirele kui ka sellele häirele antavale usundilisele tähendusele. Seepärast käsitlengi painajat mõistena, mille abil jutustatakse sarnastest kogemustest, olenemata selgitusest, mis sellele kogemusele antakse.

Mircea Eliade sakraalne ja profaanne

Usundiloolane ja filosoof Mircea Eliade on loonud teooria sakraalsest ja profaansest maailmakogemise viisist, mille abil ta selgitab religioosse käitumise olemust ja selle erinevaid avaldumisvorme (Eliade 1992, I–XII). Nende mõistetega tähistab ta omavahel võrdseid, kuid polaarseid maailma tajumise viise (Eliade 1992, I: 54). Neist esimene põhineb usul, et nähtava tegelikkuse kõrval eksisteerib nähtamatu, millest inimene saab teada ainult siis, kui see end avaldab. Avaldumise teel muudab ta nähtava maailma objektid millekski teiseks, jättes alles nende põhiomadused. Näiteks püha kivi jääb kiviks, sest nähtavalt ei erista miski teda teistest omataolistest (Samas: 53) Teine mõiste peab objektide sakraalset tähendust eba- või irratsionaalseks ja seega vastandub esimesele (Eliade 1992, XII: 74).

Lääne nüüdisühiskonnas on välja kujunenud profaanne inimene, kes püüab end objektide desakraliseerimisega religioonist ja üleloomlikust tähendusest tüh-

jendada (Eliade 1992, XII: 75). Samas leidub drastiliselt mittereligioosset elukogemust Eliade meelest harva (Eliade 1992, XI: 67), mis tähendab, et inimene jääb alati uskumuste poolt mõjutatuks (Eliade 1992, XII: 75). Väga kauges minevikus oli sakraalne tähendus nii inimese kõikidel elunditel ja füsioloogilistel kogemustel kui ka kõikidel toimingutel (Eliade 1992, X: 61). Seega sobib antud teooria painaja kui füsioloogilise kogemuse analüüsimiseks.

Eliade teooriast saab järeldada, et profaanne ja sakraalne on objektile antavad erinevad tähenduskihid. Profaanne on objekt oma esimeses tähenduses, näiteks painaja kui meditsiiniliselt selgitatav füüsiline häire. Sakraalne on objekt, millele antakse lisatähendus – näiteks painaja kui füüsiline häire, mis on üleloomulikku päritolu. Seega tähistab profaanne objekti sellena, mis see on ilma lisaseosteta, ent sakraalne lisab sellele uue tähendusseose.

Inimene annab tähenduse lähtuvalt oma veendumustest selle kohta, mis on või pole maailmas võimalik. Informandid, kes seletasid painajat meditsiinilise probleemina, välistasid sageli seosed nõiduse ja vaimudega, pidasid neid ebareaalseks ning pakkusid lähtuvalt meditsiinialastest teadmistest enda jaoks ratsionaalsemana tunduvaid tekkepõhjuseid. Pärimusliku seletusviisi põhjal on aga vaimolendid ja nõidus reaalsed painaja tekkepõhjused. See selgitus põhineb teadmistel pärimusest. Järelikult on painaja kaks seletusviisi märk kahest erinevast maailmakogemise viisist, millest esimene tugineb pärimusele, teine teaduslikele teadmistele.

Painaja varasem uurimislugu Eesti allikate põhjal

Alljärgnevalt vaatlen painaja varasemat uurimislugu Eesti folkloristikas kesken- duses olulisematele suundadele ja autoritele. Uurimislugu peegeldab laiemalt rahvaluuleteaduse arengut Eestis, mida iseloomustab liikumine tekstikeskselt uurimiselt kontekstuaalse uurimistöö suunas. See tähendab muutust küsimuste esitamises. Kui tekstikeskse uurimise eesmärk on tegeleda rahvaluule kui teksti omadustega, siis kontekstikeskne uurimine keskendub tekstide sotsiaalsele rollile (Jaago 2009: 126).

Enne folkloristika kui iseseisva distsipliini väljakujunemist 20. sajandi alguses tegelesid rahvausundi ja laiemalt folkloori uurimisega baltisakslased, estofiilid ning eestlastest haritlased. Varasemad käsitlused painaja kohta ilmusid 19. sajandil saksakeelsetes *Beiträge* 'des koos üldkäsitlustega eesti rahvausundist. Painaja puhul kirjeldati tema ilmumiskuju, tekkepõhjuseid ning kaitsemaagilisi praktikaid (vt Luce 1827, Holzmayer 1873, Wiedemann 1875). Eesmärk oli anda ülevaade painajast kui usundilisest nähtusest.

20. sajandi alguses ilmusid Matthias Johann Eiseni ja Oskar Looritsa käsitlused painajast (Eisen 1922, Loorits 1998), mis on mõjutatud 19. sajandi teisel poolel alanud teaduslikust lähenemisest usundilistele nähtusele (Põvvat 1992: 48). Painaja puhul algab teaduslik lähenemine Friedrich Reinhold Kreutzwaldist, kes käsitles painajat meditsiinilise häirena (Kreutzwald 1884). Hiljem esindas sama vaadet valgustusliku sisuga kalendrikirjandus (Eestlaste kalender... 1888, Valguse Kalender 1903, Saarlaste kalender 1907) ning O. Loorits ja M. J. Eisen, kes rahvauskumusi kirjeldades seostasid painajat riketega seedimises, vereringes, närvisüsteemis ning hirmutava või erootilise sisuga unenägudega (Eisen 1922: 46, Loorits 1998: 193). Võrreldes varasemate rahvausundi alaste töödega on Looritsa ja Eiseni käsitlused põhjalikumad, kuna nad said kasutada rahvaluule kogumisaktiooni teel loodud mahukaid andmekogusid. Lisaks analüüsis O. Loorits painajat liivlastelt kogutud välitöömaterjalide põhjal (Loorits 1998).

Tekstikeskselt lähenemiselt suunduti folkloristikas 20. sajandi jooksul kontekstuaalse uurimistöö suunas, pöörates tähelepanu folkloori esituskontekstidele, esitajatele ning funktsioonile. Kaasaegsetest autoritest esindab seda suunda Pille Rekker, kes kaitses 2000. aastal Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli juures bakalaureusetöö „Luupainaja muistendite tähendusest Eestis“ (Rekker 2000). Autor analüüsib ERA materjalide põhjal painajast kõnelevate muistendite funktsiooni 19. sajandi talupojaühiskonnas ning jõuab järeldusele, et need illustreerivad inimeste hirme ja sotsiaalseid pingeid, peegeldades ka seksuaalsusega seotud elamusi ja kujutlusi (Rekker 2000: 3637). Muistendite keskmes on painaja vastu suunatud tõrjemaagilised võtted (Samas: 42). Lisaks on painajast kirjutanud Marju Kõivupuu ja Reet Hiiemäe. R. Hiiemäe annab painajast ülevaate eesti

rahvausundi kaitsemaagiat tutvustavas allikapublikatsioonis (Hiiemäe 2012), M. Kõivupuu Eesti rahvakultuuri käsitleva ülevaateteose rahvameditsiini peatükis (Kõivupuu 2008). Nimetatud tööde eesmärgiks pole uue teooria ega empiirika loomine.

Senises uurimistöös võib eristada kolme tasandit. Esiteks kirjeldatakse füüsilist seisundit ja selle (meditsiinilisi) tekkepõhjuseid. Teiseks analüüsitakse narratiivide aluseks olevaid uskumusi. Kolmandaks otsitakse seoseid rahvausundi ning selle kandjate elukonteksti vahel, milles on esiplaanil seosed painaja ning sotsiaalsete-seksuaalsete konfliktide vahel. 19. sajandi lõpus eristub kaks lähenemisteed, millest üks selgitab painajat rahvausundilise, teine meditsiinilise nähtusena. Käesolev töö täiendab varasemat uurimislugu, tutvustab uut tänapäevast materjali ning keskendub pärimusekandja mõtteviisile.

Painaja eesti rahvausundis

Pärimuse põhjal käib painajaks nõiavõimetega inimene või mütoloogiline olend. Esimese põhjaliku käsitluse painajast eesti rahvausundis kirjutas Ferdinand Johann Wiedemann ning see ilmus teoses „Aus dem inneren ind äusseren Leben der Ehsten“ (1875). Selles käsitleb ta rahvaluuleainese põhjal painajat öösel inimesi või loomi (eriti hobuseid) viha või armastuse pärast vaevama tulnud nõiana. Painaja ilmub nii mehe kui naise, looma kui eseme kujul, kuid püüab harilikult jääda märkamatuks ja ohu ilmnemisel põgeneda. Kinnipüüdmise või maagilise sekkumise järel võtab ta selle inimese kuju, kes painajaks käib, samuti kandub painajaks-käijale üle painajale tehtud kahju (Wiedemann 1875: 434–435). M. J. Eisen täiendab Wiedemanni ja viitab, et painamas võib käija ka surnud inimese hing (Eisen 1922: 17) või haigusvaim (Eisen 2000: 261). O. Looritsa meelest kirjeldatakse painajat haigus- või pahatahtliku vaimuna harva ning tunduvalt sagedasemad on teated painajast kui elava või surnud inimese hingest, mis ründab konflikti või negatiivsete tunnete ajal (viha, raev, kadedus) (Loorits 1953: 415421). Sarnaselt jõuab P. Rekker järeldusele, et muistendid painajast illustreerivad sotsiaalseid pingeid (Rekker 2000: 36). O. Looritsa meelest on usk painajasse osa

animistlikust maailmapildist ning veendumustest, et haigused põhinevad nõidusel või vaimolendite tegevusel (Loorits 1951: 255–256). Usk painajasse kuulub uurali rahvaste ühisaega, keeleliselt läänemeresoome ühisaega ning on seotud kontseptsiooniga irdhingest ehk hingest mis võib inimese kehast lahkuda ja iseseisvalt tegutseda (Loorits 1953: 429).

Painaja meditsiinis

Meditsiin käsitleb painajat haiguse või häirena. Esitan mõned näited. Eesti keeles kirjutab painajast kui närvi- või krambihaigusest esimesena F. R. Kreutzwald 1884. aastal ilmunud meditsiinkäsiraamatus „Kodutohter“ (Kreutzwald 1884: 172–173). Ta selgitab painaja teket häiretega vereringes, vales asendis magamise ja õhtuse ülesöömisega, mis kutsuvad südame ligidal esile närvikrambi (Samas: 92–93). Loorits ja Eisen lisavad painaja tekkepõhjustena hingamise, seedimise, närvitegevuse ja muude keha füsioloogiliste rikete kõrval ka hirmutavad või erootilised unenäod (Eisen 1922: 45; Loorits 1998: 193).

Ühe varasema, maailmas laiemalt tuntud meditsiinilise seletuse andis painajale 2. sajandil elanud Rooma arst Galenos, kes selgitas, et painajat põhjustavad seedehäired, mis segavad inimese und (Oates 2003: 217). Peale seedehäirete on painaja tekkepõhjustena nimetatud ka noorukieale omast keha hormonaalset tasakaalutust ning stressi (Davies 2003: 191). Painajat on käsitletud unehalvatusega, mis tekib siis, kui REM-unefaasis oleva inimese mõistus ärkab, kuid keha magab edasi ning on seepärast liikumisvõimetu (Hufford 1989: 122, Marques-Bonham 2001: 99). Unehalvatust võib põhjustada rahulikku und häiriv ärevustunne (Terrillon, Marques-Bonham 2001: 105). Halvatus kestab lühikest aega ning möödub, kui inimene väljub REM-unefaasist. Sellega võivad kaasneda kuulmis-, nägemis- või puutehallutsinatsioonid, mis selgitab painajaga kaasnevaid nägemis-, kuulmis-, või puuteaistinguid (Kolb, Whishaw 2009: 771). Rahvusvahelise haiguste klassifikatsiooni 10. väljaandes on painaja (uneärevus) psüühika-, täpsemalt unehäire ja kannab koodi F51.5 (vt RHK-10), mis tähendab, et painajal on tänapäeva meditsiinis kindel koht.

Välitööde kontekst ja metoodika

Empiirilise materjali kogumiseks tegin Kihnus kaks välitööd: 2.–4. novembril 2012. aastal ning 22.–24. veebruaril 2013. aastal. Esimese uurimisreisi ajastasin samale ajale hingedepäevaga, mis hõlbustas vestluse juhtimist painajat puudutavate küsimuste juurde. Teisel uurimisreisil kogusin materjali juurde ning ei ajastanud seda samale ajale mõne konkreetse kalendritähtpäevaga. Valisin välitööde jaoks nädalavahetused eeldades, et puhkepäevadel on inimesed kodus ja neil on minuga suhtlemiseks rohkem aega. Artikli lisan esitatud küsimuskava põhjal küsisin painaja tunnuste ja seletusviiside kohta ning huvitusin painaja narratiivide esituskontekstidest ehk sellest, kus ja kellega sellel teemal räägitakse. Huvi painaja vastu tekkis mul 2010. aastal, kui käisin bakalaureusetudengina Kihnus ning kuulsin jutte painajast kui millestki ammusest, mis on tänapäevaks kaotanud oma aktuaalsuse. Välitöödel kogutud rikkalik materjalihulk näitab aga, et pärimus painajast on Kihnus praegugi elujõuline.

Kokku tegin 27 poolstruktureeritud vormis intervjuud 36 informandiga. Välitöödel salvestatud materjal on minu eravalduses, sest küsisin luba kasutada neid isiklikuks uurimistööks. Nimelt pidasin teemat informantide jaoks tundlikuks, kuna see on seotud usundi ning sotsiaalsete konfliktidega. Informantidest kakskümmend neli olid naised ning kaksteist t mehed. Vanuseliselt on kaksteist informanti 70-aastased või vanemad, viisteist 50–60-aastased, kuus neljakümnendates, üks kahekümnendates ning kaks paariteistkümmne aastased. Intervjueeritavate valikul lähtusin põhimõttest, et nad oleksid kohalikud, Kihnus alaliselt elavad inimesed, eeldades, et võrreldes saarel hooajaliselt peatuvate või sisserännanutega on nad kohaliku pärimusega paremini kursis.

Kahekümne seitsmest intervjuust kümne jooksul vestlesin samaaegselt mitme isikuga, ülejäänud toimusid ühe inimesega. Rohkemate isikute osalemine intervjuus oli tingitud vestluspartneri soovist vastata koos oma sõbra, abikaasa või sugulasega. Samuti tingis sellise lähenemise olukord, kus peresse saabudes viibis toas rohkem kui üks inimene, mis samas ei takistanud intervjuu toimumisel vastajat ega häirinud vestlust. Intervjuudel saatis mind sõber, kellega koos oli mul kergem

võõrastega kontakti astuda. Küsimusi esitasin intervjuude jooksul peamiselt ise.

Informantide otsimisel käisime ükselt uksele ja külastasime üksteise naabru-
ses elavaid peresid. Lisaks küsisin aeg-ajalt, kelle poole soovitatakse pöörduda.
Intervjueeritavad, kes polnud painajat ise kogenud, juhatasid mind sageli nende
juurde, kes olid seda teinud. Teisel välitööl loobusin sellest küsimusest, sest ini-
mesed, kelle juurde meid juhatati, ei soovinud sageli maagia ja painaja seostest
rääkida. Viis informanti olid pärit Säärekülast, kuus Linakülast, seitse Lemsi külast,
seitseteist Rootsikülast, ühe informandi puhul jäi tema koduküla teadmata.

Analüüsitava materjali valik

Kogutud materjalist valisin täpsemaks analüüsiks narratiivid, kus informant kõneles
oma isiklikust kogemusest. Selleks suunas mind välitöödel tehtud tähelepanek,
et kuigi enamasti olid kõik informandid painajast kuulnud, pidasid nad isiklikku
kogemust oluliseks teadmiste allikaks painaja kohta.

*Mina ei tea sellest painajast mitte midagi. Ma olen kuulnud, et
rahvas on rääkinud, et mõnel käib painaja peal, aga mina ei tea.
Mina ei mäleta, et minul on peal käinud. Mina ega minu mees
pole seda tundnud (naine, s 1930).*

Kolmekümne kuuest informandist kaksikümmend kaks ei rääkinud painajast isikliku
kogemuse põhjal. Painajast olid nad kuulnud teiste juttude kaudu ning väitsid, et
neil pole painaja üle otsustamiseks piisavalt teadmisi. Teised väitsid, et kui painajat
ise pole kogenud, siis ei saa ka öelda, kas selline asi eksisteerib. Kuigi pärimusel
on oluline roll painaja kohta teadmiste levikul, põhineb lõplik veendumus siiski
isiklikul kogemusel.

*No ega kui endal sellist kogemust pole olnud, siis ei tea öelda, on
ta või pole. Teisi kuulata võid, kui teised inimesed räägivad, aga
ei saa öelda (naine, s 1946).*

Ma olen kuulnud, ma kogenud ei ole. Kui ma oleks ise kogenud, siis ma ütleks, aga ma ei ole kogenud. [---] Mina ei ole kogenud seda. Kui ma tõesti oleksin kogenud, oleksin näinud seda, siis ma ütleks, et selline asi on. Mina seda ei ole kogenud, mina ei tea (mees, s 1960).

Informantidest, kes polnud painajat isiklikult kogenud, seostasid neliteist seda üleloomuliku päritoluga. Kaheksa ei osanud kindlat seisukohta võtta või olid painaja maagilise päritolu suhtes skeptilised. Järelkult sattus valimisse rohkem neid informante, kes selgitasid painajat pärimuslike teadmiste põhjal. Antud materjalihulk ei võimalda siiski teha üldistusi Kihnu elanikkonna kohta laiemalt. Samuti on kategooriatel ühisosa, kuna mõlemas on informante, kes väitsid, et pole ise painajat tundnud ja ei oska öelda, mis see täpselt on.

Painaja pärimuslik seletusviis

Pärimuse põhjal käib Kihnus painajaks inimene (naine, harvem mees), kes oskab *kuntsitada*, või surnu vaim. *Kuntsitamine* tähendab maagilisi oskusi ning neid seostatakse kindlate isikute ja perekondadega. Sarnaselt on Reet Hiiemäe osutanud, et painajaks käimist või painaja saatmist peetakse eesti pärimuses väheste inimeste oskuseks (Hiiemäe 2012: 180–181). Uskumused painaja kohta on üldjoontes eesti rahvausundile sarnased, kuid on ka erinevusi. Näiteks arvatakse, et painaja on teine inimene, mitte iseseisev mütoloogiline olend, või tema poolt suunatud energia.

Mina või paljud teised inimesed arvavad, et see luupainamine ongi nagu energia. Teine inimene kõrval kas teadlikult või mitte-teadlikult suunab oma selle hea või paha energia, mida iganes, siis näiteks minule või teisele kellele nagu see vaev peale tuleb (naine, s 1970).

Painamise eesmärgiks võib olla püüdlus lahendada sotsiaalseid pingeid ja konflikte või tagada üldistele, väljakirjutamata reeglitele alluv elu, samuti korrastada sassiläinud suhteid ning tagada enda heaolu. Inimene püüab painamisega kätte maksta, hirmutada ning enda huve kehtestada. Seos konfliktidega näitab, et painajal oleks justkui õigus oma ohvri piinamiseks, ta ei ründa niisama.

Miks need painajad tulevad? Kihnus arvatakse, et ta ikkagi tahab midagi. Ta on millegipärast rahulolematu selle inimesega ja eks ta mingit paha tahab, ega ta heast meelest ei tule. Mingi konflikt või mingi selline asi peab olema (naine, s 1969).

Painaja on seotud öise ajaga, ründab une pealt ja jääb üldiselt nähtamatuks. Tema tegevusega võivad kaasneda helid (näiteks sammud muidu inimtühjas toas) või ebamäärane hirmutav tunne. Nähtaval kujul ilmub ta isikuna, kes painajaks käib, ebamäärase musta varju või olendina. Inimene, keda painaja ründab, jääb liikumis- ja kõnevõimetuks, tal on raske hingata ning tunneb end füüsiliselt rõhutuna. Neid kannatusi selgitatakse endale karistusena varasemalt tekkinud konflikti tõttu.

See oli nii, et mu voodi oli hoopis seal toas. Üks öösene aeg oli, või mis ta oli, ühekorraga tõusin üles ja ülevalt nagu niisugune kuju, naisterahva kuju moodi, suured laiad juuksed, riided selgas lehvivad, tuli nii tugevalt minu peale, et ma ei saanud mitte midagi tehtud ja liigutada üldse ei saanud. Ma olin viha täis ja ütlesin ühekorraga: „Kurat!“ ja oli ühekorraga läinud minu pealt. Mitte midagi rohkem ei tundnud. Aga niivõrd tugevalt hoiab kinni, et mitte midagi liigutatud ei saa. Just tõusin ülesse ja nii tugevalt hakkas minust kinni. Tume kuju, selline varjutaoline. Valu ega krampi ega mitte midagi, ta lihtsalt ei lase liigutada. Ma ei tea, kas ma olin kellelegi midagi teinud, või on surnuaias selline inimene, kes eluajal minu peale viha kandis. Kes selline võib olla? (mees, s 1943).

Narratiiv painajast võib sisaldada kirjeldust millestki, mida nimetan üleloomulikuks komponendiks. See on kirjeldus füüsilise seisundiga paralleelsest või ajaliselt lähedastest elementidest (painaja ilnumiskuju, sammud inimtühjas toas, nähtamatu jõud jne). Üleloomulik komponent näitab, et kogemus, millel narratiiv põhineb, sisaldab peale füüsilise häire veel midagi. Näiteks võivad omavahel seguneda unenäod ja reaalsus.

Ma läksin pikka ja mina mitte tea, uni oli nagu peale tulnud ning siis mina nägin, unes oli sedasi. Üks hakkas jalge pealt sedasi tulema ja mina ei näe. Ma ise olin külje peal ja tuleb ikka siit üles kohe, üles kohe ning selja taha ja mina ei saa liigutada. Mina nägin unes seda ja siis mina hakkasin katsuma, et mis asi see on ja siis kargas sedasi, siuke must nahk käsi oli, kargas minul siit kinni ning ning selle momendiga oli uni läind ja mõistus selge ja liigutada ei saa üldsegi. Sedasi nagu kivistand lihtsalt. Siis mina hakkasin abi karjuma. Öö-öö tegin sedasi, annab natuke nagu röökida siit. Ning siis tulevad sinna sängu ette ja minul mõistus peas, aga liigutada ei saa. Ning siis hakkasid küsima, et mis viga on ning mina tegin öö-öö ikka vasta ning kui [tütar – JS] katsus sedasi käega minul pealt siit, siis laskus üle ja mina kargasin sealt püstü ja otse momendiga oli kõik kordas. Ei ole haigust ega kedagi nagu vahel vererõhk jaurab, et mõnda viga. Mina arvas kedagi. Siis mul oli siuke mõte, et üsna praegu pani minema, et pole viga kedagi (naine, s 1939).

Neljateistkümnest informandist, kes jutustasid painajast isikliku kogemuse põhjal, selgitasid seda pärimusel põhinevate teadmiste kaudu üheksa: neli meest ja viis naist. Sageli kommenteerisid informandid, miks nad on veendunud painaja seoses teise inimesega, viidates isikutele, keda nad painamises kahtlustavad ning põhjendades oma arvamust varasemate tülide kaudu. Samas ei pruugi informant kirjeldada konflikti sel juhul, kui ta ei oska painajat konkreetse konfliktiga seostada

või peab seda informatsiooni liialt isiklikuks. Konfliktidest jutustasid kokku kuus informanti. Järgnevas näites konfliktikirjeldus puudub, kuid informant toob välja kahtlusaluse, kes tema arvates painajaks käis.

Läksin õhta magama, säng oli siin ahju taga. Läksin magama ning ühekorraga teki otsad hakkasid laperdama sedasi ning liigutada ei saas enam mitte, kange noh. Siis tõusin üles ning olin kümme-viisteist minutit ülal, mõtlesin, misasi siuke oli ning läksin uiest magama ning hakkab uiest sama jama peale. Aga siis läksin teise tuba diivani peale magama ning magasin hommikuni ära oma une. See küsis noh, kus eelmisel päeval käisime, ning see üks küsis, üks vanem naisterahvas nihukene, üsna vana ikka oli, küsis, et kus sa magad, noh. A mis temal oli asja küsida, kus mina magan? (mees, s 1969).

Välitöödel selgus, et painajast räägivad peamiselt naised ning seda väikestes, usaldusväärsetes seltskondades. Kui mehed on seltskonnas, siis seda teemat välditakse, sest nad võivad selle suhtes olla kriitiliselt meelestatud. Seega on painajast jutustamise kontekst valdavalt soospetsiifiline, kuid võib olla ka erandeid. Näiteks räägivad mehed painajast oma lähedastega, pere ja parimate sõpradega. Pärilmuslik teadmine painajast ringleb nii naiste kui meeste vahel.

JS: Kas sellistest kogemustest räägitakse ainult oma lähedastele? Ma arvan küll, jah. Ma mõtlen näiteks oma ema naljakat kogemust. Ma ei usu, et ta sellest kellelgi teisele rääkis, kui ainult meile. Oma kõige lähematele inimestele ikkagi. Sealtsamast, kui seal midagi piinliku ei olegi, ma oma sõbrannadega ikka arutaks, jah.

JS: Kas meestele ka räägitakse sellest?

No ikka, ma arvan küll, mis seal ikka, kui hästi läbi saad.

JS: Oled Sa oma kogemusest rääkinud?

Ei ole, aga pole juttu tulnud otseselt. Ma ei lähe ju niisama ka rääkima. Ma arvan, et ei ole jah (naine, s 1970).

Oluline roll pärimusega tutvumisel on lapsepõlvkodul. Informandid kujutasid intervjuudes oma kodu rolli pärimuse edasiandmises erinevalt, meenutades, kas seal räägiti painajast või mitte. Mõned kuulsid painajatest hiljem, kui tekkisid koduvälised suhted, mõned olid nendega kursis juba väiksena. Sellel, kellega inimene suhtleb, on oma osa tema arvamuse kujunemisel.

Meil olid ka kõik veendunud, et need asjad ei ole õiged [---] Meil näiteks painajatest mitte keegi peres pole olnud. Üks on see, mis ma tean oma pereliini pidi, teine on see, mis ma külakogukonnaga suheldes olen kuulnud ja teiste jutud juba ja teiste vanemate inimeste jutud ja külarahva jutud ja need sellised koos istumised, kus neid jutte räägitakse, et see on juba järgmine asi ja seal on juba igasugu põnevamaid jutte (naine, s 1975).

Painaja selgitamisel ei piisa üksnes pärimusega kursis olemisest, vaid inimene peab olema veendunud, et need teadmised on tõesed. See tähendab, et tema jaoks on nõidus ja vaimsed rünnakud reaalsed painaja tekkepõhjused. Pärimus mõjutab isiklikku arvamust, kuid isiklik veendumus määrab, millise selgituse ta oma kogemusele annab. Ka siis, kui informandi narratiivis eelpool kirjeldatud üleloomulik komponent puudub, võib ta väljendada usku, et painaja on rohkem kui füüsiline häire.

Ma ei kuules, et oleks tulnud, aga lihtsalt liigutada ei saanud ning täpselt samamoodi, et kui lõpus varbad liikuma hakkavad, siis kaob ära. Mina tundsin otse, et raskus on keha peal ning liigutada ei saa. Ise oled siis ülal, tahaks nagu abi hüüda, aga ei saa. Sõnad ei tule välja suust. Looma hääl tuleb välja üksinda. Ma olin kahekümnendates või sedasi. Ju ta ikka painaja oli, ju see vaimne maailm ikka olemas on (naine, s 1972).

Painaja meditsiiniline seletusviis

Meditsiinilise seletusviisi põhjal on painaja keha füsioloogiline häire, seosed maagia või vaimudega on välistatud. Selle asemel lähtutakse meditsiinalastest teadmistest inimkeha talitusest ning seda häirivatest teguritest. Painajat põhjustavad näiteks lihaskrambid, mõne aine puudus või vereringehäire. Kuna usundiliste nähtustega painajat ei seostata, puudub ka seos häire tekke ning sotsiaalse pinge või konflikti vahel, mis tähendab, et meditsiiniline seletusviis asetab inimese väljapoole painajat ümbritsevat pärimuste ringi. Neljateistkümnest informandist, kes jutustasid painajast isikliku kogemusel põhjal, selgitasid seda füüsilise häirena kaks ning kolm polnud kindlad, kas painaja on maagilist või meditsiinilist algupära. Kokku viiest informandist kaks olid mehed ning kolm naised, kusjuures mõlemad mehed kahtlesid painaja üleloomulikus päritolus, mitte ei eitanud seda. Alljärgnevalt vaatlen neid kahte kategooriat koos, sest mõlemad erinevad pärimuslikust selgitusviisist ning on mõjutatud meditsiinalaste teadmiste poolt

Mina olen seda küll tund, et magades kaua ühes asendis, et siis nagu, siuke nagu surve... Me ütleme, et sured või liigutama hakkad, siis hakkad tundma. Tundmine kaob ää, siuke. Ju veri top-pama jääb, tahad liigutada... Ma olen ilmsi tundnud siukest asja, et mina olin diivani peal pikkas ning jalg oli siis natuke kõveras ning see oli päisel päeval. Ma olin ülal. Telefon helises ning mina läksin sedasi tõusma diivani pealt, et nagu ikka harilikult lähe astma ning see alumine jalg toetagi. Üldsegi liiguigi jalg. Minul oli siuke mõte, et halvatus. Seni kui selle jala käüma sai või liikma sai, telefon läks kinni. Ei jõuas na ruttu. Teist korda tundsin veel, siis ma juba teadsin, kuidas ma telefoni juure lähen. Siis ma läksin roomates. Ma mõtlen, et inimesed tundvad siukest ja siis mõtlevad, et painaja on. Mina ütlen, et jalg oli surnd. Ju nemad mõtlevad, et see on painaja (naine, s 1918).

Üks põhjus, miks painajat selgitatakse meditsiiniliselt, on minu meelest selles, et kogemus on võrreldes pärimusest tuntud kirjeldustele veidi erinev. See tähendab, et kui isiklik kogemus ei haaku selgelt pärimusest tuntud kirjeldustega ehk selle tekke eeldused ning sümptomid on erinevad, võib inimeses isikliku kogemuse pinnal tekkida skepsis painaja pärimusliku seletusviisi suhtes. Tekke eelduste all mõtlen ajalisi ning ruumilisi tegureid, mis loovad olukorra painaja peale tulemiseks. Selleks on öine aeg ja selili asend magamisel. Sümptomite all mõtlen painaja pealetulekul tekkivat halvatust, hingamistakistusi, kõnevõimetust ja rõhumistunnet, millega võivad kaasneda nägemis- ning kuulmisaistingud. Eelduste ja sümptomite erinemine tähendab, et selget seost painaja ning oma kogemuse vahel ei saa luua. Seega osa kogemusi, millest jutustatakse kui painaja kogemustest, on siiski midagi muud ning nende selgitamiseks sobib paremini meditsiiniline seletusviis, kuna side pärimusega on nõrk.

Üks, mis ma arvan, tagantjärgi hakkasin mõtlema, et võis olla painaja kogemus, oli küll. Millal see võis olla? Viis aastat tagasi umbes. Neli-viis. Ma ei maganud kodus, ma olin Pärnus ja siis hommikul korraks tõusin üles, sest et keegi mu kõrvalt läks minema ja siis jäin uuesti magama. Siis õues vihma sadas ja äkki oligi see hetk, et ma taipasin, et... Ma oma arust magasin, siis äkki ärkasin üles ja liigutada ei saa, jube vastik tunne. Ja siis mõte hakkas... Alguses ei saa aru, et mis toimub, midagi nagu ei suru, lihtsalt ei saa liigutada, raske on. Ja siis hakkasin mõtlema ja tuli hirm, et mis nüüd, et neid painaja jutte kuulnud küll, onju. Siis hakkasin mõtlema, et ei, ma jäin külili magama. Ma tean, et ma vaatasin uksest veel välja, et ma jäin külili magama. Noh, ilmselt see oli selline uni. Ja siis teadsin, et tuleb teha varbaga. Varvast liigutada ei saanud, onju. Kuidagi kõik need asjad, et ma tean, et ma magan külili, ma tunnen, et magan selili, kuidagi raske on, mõte on selge, aga jube vastik on, et liigutada ei saa. Siis tuli selline hirm peale. Aga mingil hetkel jäin uuesti magama ja olingi külili tegelikult. Et ilmselt see oli selline unenägu (naine, s 1987).

Kahe seletusviisi paralleelses eksisteerimises näen hariduse, teadmiste leviku ning ühiskonna üldise arengu mõju Kihnu kultuurile ning pärimusele. Sageli töid informandid, kes minu jaoks esindavad meditsiinilist selgitusviisi, välja, et varem oli rahvas rumalam, neil oli vähem kooliharidust, kuid rohkem aega üksteisel külas käija ja lugusid rääkida, mis tähendab, et painaja seostamine nõidusega on nende jaoks märk madalast haridustasemest. Selget soolist ega vanuselist vahet pole informantide puhul seletusviiside osas võimalik teha, mis tähendab, et need kategooriad pole selgituse andmisel olulised ning üleminek ühelt seletusviisilt teisele pole lineaarne ega järsk. Painajale antav selgitus võib ühe inimese puhul aja jooksul muutuda, sest ta hindab oma varasemad veendumused uute teadmiste ning kogemuste valguses ümber. Kogemustele selgituse andmine on seega protsess, kus oma veendumusi kaalutakse ja hinnatakse uue informatsiooni mõjul ümber.

Kui ma pisike olin siis olin süngis ja siukene nagu... Tahtsid karjuda, aga ei suas karjuda. Liigutada ei suas ning mitu korda sedasi, kaks öhtat järjest oli. Et tahtsin nagu karju, aga liigutada ei suas ning siis varbu sai natukene liigutada. Ning siis ma olin pisiksem kua ja ja mõtlesin täiesti teistmoodi kui nagu praegu mõtlen. Siis ma mõtlesin küll, et nagu mingi luupainaja on olnud, aga praegu ma ei tea ka, kas see oli siis see luupainaja või oli mingi tervislik seisund (mees, s 2000).

Sama inimene võib kasutada paralleelselt ka mõlemat seletusviisi. Nende vaheline piir pole jäik. Välitöömaterjalide põhjal Kihnu mehed üldiselt väldivad painajast rääkimist ning võtavad teema üles ainult oma lähedaste sõpradega, kuna meest, kes tabuteemat puudutab, koheldakse halvustavalt ning sõimatakse rumalaks. Meeste vahel kehtib painajast rääkimisel sotsiaalne surve, mis naiste puhul puudub. Sooline identiteet seab piirid ehk määrab millest räägitakse ning millest on parem vaikida. Samas räägivad mehed painajast oma usaldusisikutele, pereringis ning parimatele sõpradele.

Lihtsalt tuleb see asi, et sa ei suuda ennast liigutada, sul on kõva press sedasi peal, saad aru ning unest ärkad sedasi üles, et sa ei liiguta mitte oimu enam. Siuke kõva surve on sul peal sedasi nagu rindu keegi suruks sind. Teed silmad lahti ning mingi hall kuju on silmade ees ning lihtsalt sa oled jõuetu. Tunned, et sul on ette raske olla, õudsalt raske on olla, mingi lihas enam ei liigu. Lihtsalt tunned, et keegi nagu surub su peale. Iseenesest ta kaob ää. See on, mis ta on, alla minuti isegi. Valus on ta siin noh, peas, et sa oled võimetu. Peas on siuke tunne, et ma ei saa mitte midagi teha, oled teise mõju all sedasi. Mul on omal siuke mõte, et ületöötamine, närvisüsteemist, mis seal muud võis olla. Lihtsalt väsinuna hüppad voodisse ja seliti olin voodis maas ja ühekorra ärkan üles ning siuke noh, keegi nagu ärataks sind. Ma nägin nagu halli kuju voodi ees. Tema nagu juhendaks mind, siuke tunne oli. Lihtsalt näed, siuke inimene sul seisab voodi ees. Mis ma võisin olla siis, kahekümne kahe aastane.

JS: Kas Sa teistele meestele oled ka rääkinud, et sul painaja käis? Ma tegelt ei usu tasse, noh, aga mul on käün ühekorra. Painaja, noh, kesse usub sellist asja. Vaatavad, et lollakas on. [---] Meitel tuli [sõbraga] omavahel jutus sedasi välla, et täpselt see jama, mis me suvel tükitasime, sügisel käis painaja peal (mees, s 1969).

Järeldused

Välitöömaterjalidest saab teha kuus olulist järeldust otsides vastust küsimusele, millised tegurid mõjutavad tänapäeval Kihnus oma isikliku kogemuse põhjal painajale seletuse andmist. Esiteks pole painaja kogemuse selgitamine soo- ega easpetsiifiline, mis tähendab, et kaks selgitusviisi on saarel paralleelsed ning võrdsed. Selget kaldumist ühe või teise poole ei saa välitöömaterjali põhjal välja tuua. Teiseks mõjutavad inimest teadmised saarel ringlevast pärimusest. Pärimusega puututakse kokku sotsiaalses elus osaledes ning selle põhjal õpitakse oma

kogemusi paigutama laiemale taustale ning leidma seoseid teiste poolt jutustatud narratiivide ning enda isikliku kogemuse vahel. Oma osa mängivad suhted teiste kogukonnakaaslastega ning lapsepõlvkodu. Kolmandaks mõjutab inimest tema veendumus nõiduse, vaimolendite ja vaimsete rünnakute reaalsuses. Kui ta neisse usub, tundub painaja kohta käiv pärimus ratsionaalsena, vastupidisel juhul mitte. Neljandaks mõjutab inimest isikliku kogemuse sarnanemine pärimusest tuntule. Kui isiklik kogemus sarnaneb painaja kohta varasemalt kuuldule, nähakse neid kahte omavahelises seoses, vastupidisel juhul pole seos tugev ning ei saa kindlalt väita, et tegemist oli painajaga. Siis otsitakse alternatiivseid seletusviise. Viidendaks mängivad olulist rolli kooliharidus, teadmised meditsiinist ning elukogemus. Koolihariduse, kirjanduse ja meedia vahendusel levivad teadmised pakuvad painaja pärimuslikule selgitamisele alternatiive ning inimene on oma isikliku veendumuse loomisel või selle vahetamisel vaba. Kuuendaks tuleb arvestada sotsiaalse kontekstiga. Painajast kõnelemine kuulub Kihnus pigem naiste repertuaari. Ka meestel on sellealaseid kogemusi, kuid sotsiaalne surve sunnib neid sel teemal avalikkuse ees vaikima. Nii mehed kui naised räägivad oma kogemustest peamiselt väikestes ringkondades, lähedastele ja usaldusväärsetele inimestele.

Kokkuvõte

Artiklis analüüsisin välitöömaterjali alusel põhjuseid, miks Kihnus on painaja kohta paralleelselt kaks vastandlikku selgitust. Kui inimese puhul, kes selgitab painajat pärimuse põhjal, piisab usust nõidusesse või laiemalt sellesse, et lisaks nähtavale reaalsusele eksisteerib nähtamatu, siis meditsiinilise seletusviisi puhul vastandub teadmine usule, kindla ehk reaalse põhjusena sobib üksnes teaduslik seletus. Vastuolu on selgitatav Mircea Eliade teooria põhjal sakraalse ja profaansega, s.o kahe maailma tajumise viisiga, millest esimene põhineb veendumusel usundiliste nähtuste reaalsuses (antud puhul maagiasse ja vaimudesse), teine välistab selle kui ebareaalse ning irratsionaalse.

Mõlema seletusviisi puhul on painaja sümptomaatiline kirjeldus sarnane. See

tähendab, et painajat kasutatakse sarnasest kogemusest narratiivide loomiseks. Meditsiiniline seletusviis põhineb teadmistel meditsiinist. Painaja kui füüsiline häire tekib keha väärtalitlusest. Pärimusliku seletusviisi puhul aga on painaja teke seotud maagia ja vaimudega, see on vastureaktsioon sotsiaalsetele konfliktidele või pingetele. Seega pärimusliku seletusviisi puhul on painaja seotud laiema uskumusteringi ning sotsiaalsete normide rikkumisega.

Põhjuseid, miks inimene selgitab painajat pärimuse või meditsiiniteadmiste põhjal, on mitu. Inimest mõjutavad sotsiaalsed suhted ja selles kehtivad tabud, teadmised pärimusest ja meditsiinist, veendumus pärimuse poolt vahendatud narratiivide reaalsuses, isikliku kogemuse sarnanemine teiste omale, haridus ja elukogemus. Arvestada tuleb ka kaaslaste survega, mis kehtestab väljaütlemata reeglid omavahelises suhtluses. Kokkuvõtteks tahan öelda, et painajaga seotud pärimus on Kihnus tänapäeval mitmekesine, kaasaegne ning põnev uurimismaterjal.

Allikad ja kirjandus

Välitööl salvestatud materjal autori eravalduses.

- Davies, Owen 2003. *The Nightmare Experience: Sleep Paralysis, and Witchcraft Accusations. – Folklore. A fully peer-reviewed journal of folklore and folkloristics first published in 1890.* Vol. 114, No. 2. Ed. by Westwood Jennifer. Pp. 181–205
- Eestlaste Kalender ehk Täht-raamat 1888 aasta peale. Tallinn: H. Mathiesen, [1887]
- Eisen, Matthias Johann 1922. *Painaja. Ärutused ja jutud painajast.* Tallinn: Kirjastuühisus Kool.
- Eisen, Matthias Johann 1995 [1920]. *Eesti mütoloogia.* Tallinn: Kirjastus Mats.
- Eisen, Matthias Johann 2000. *Esivanemate varandus.* Tallinn: Sinisukk.
- Eliade, Mircea 1992. *Sakraalne ja profaanne. Religiooni olemus.* (Tõlge: Mai Tiits) – *Vikerkaar*, nr 4–12.
- Hiiemäe, Reet 2012. *Kaitsemaagia eesti rahvausundis.* Tallinn: Pegasus.
- Holzmayer, Jean Babtiste 1873. *Osiliana: Erinnerungen aus dem heidnischen Göttercultus und alte Gebräuche verschiedener Art, gesammelt unter den Insel-Esten.* Dorpat.
- Hufford, David J. 1982. *The Terror That Comes In The Night. An Experience-Centered Study of Supernatural Assault Traditions.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Jaago, Tiiu 2009. *Lugu ja sündmus jutu-uurimises: situatsioonianalüüsist kontekstianalüüsini.*

- Mäetagused 43, lk 125–145. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Kolb, Bryan; Whishaw, Ian Q. 2009. Fundamentals of Human Neuropsychology. New York: Worth Publishers.
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1884 [1879]. Kodutohter: Õpetus, kuda haigetega peab ümber käidama ja neile arsti abi puudusel kergitust tehtama. Schnakenburg, Tartu.
- Kõivupuu, Marju 2008. Rahvameditsiin. Painaja. – Eesti rahvakultuur. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 363–378.
- Loorits, Oskar 1951. Grundzüge des Estnischen Volksglaubens. 2. Heft 1. Uppsala: Lundequistska Bokhandeln.
- Loorits, Oskar 1953. Grundzüge des Estnischen Volksglaubens. 2. Heft 2. Uppsala: Lundequistska Bokhandeln.
- Loorits, Oskar 1998. Liivi rahva usund. 1–3: mit einem Referat: der Volksglaube der Liven. Tartu: Eesti Keele Instituut.
- Luce, Wilhelm Ludwig von 1827. Wahrheit und Muthmassung: Beytrag zur ältesten Geschichte der Insel Oesel. Von Dr. Joh. Wilh. Ludw. von Luce, mehrerer gelehrten Gesellschaften Mitglieder. Pernau: Gotthardt Marquardt.
- Oates, Caroline 2003. Cheese Gives you Nightmares: Old Hags and Heartburn. – *Folklore. A fully peer-reviewed journal of folklore and folkloristics first published in 1890*. Vol. 114, No. 2. Ed. by Westwood Jennifer, pp. 205–227.
- Oring, Elliott 2012. Just Folklore. Analysis, Interpretation, Critique. Los Angeles Cantilever Press.
- Pövvat, Lea 1992. Teaduslik meditsiin contra rahvameditsiin. – *Kultuur ja Elu*, nr 12. Tallinn: Tallinna Ajakirjandustrükikoda, 46–52.
- RHK-10. Rahvusvaheline haiguste klassifikatsioon. – <http://rhk.sm.ee/> (külastatud 09.11.2014)
- Rekker, Pille 2000. *Luupainaja muistendite tähendusest Eestis. Bakalaureusetöö. Juhendaja professor Ülo Valk. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool.*
- Saarlaste Kalender ehk Täht-Raamat 1907 aasta pääle. Kuresaare: Kuresaare Nädalileht, [1906]
- Terrillon, Jean-Christophe; Marques-Bonham, Sirley 2001. Does Recurrent Isolated Sleep Paralysis Involve More Than Cognitive Neurosciences? – *Journal of Scientific Exploration*, Vol. 15, pp 97–123; http://scientificexploration.org/journal/jse_15_1_terrillon.pdf (Vaadatud 15.10.2014)
- Walguse Kalender 1903 aastaks. Tallinn: H. Mathiesen, [1902].
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1876. Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten. Sankt Peterburg: Keiserliche Akademie der Wissenschaften.

LISA

Küsimuskava

1. Kas oled ärganud nii, et Sul on raske ennast liigutada, hingata või tunned, et miski rõhub Sind?
2. Millal oled neid asju tundnud? Miks need tekivad, kaua kestavad, kuidas lõpevad?
3. Mitu korda seda Sinuga on juhtunud?
4. Kas see sarnaneb mingile teisele kogemusele? Millisele? Kuidas?
5. Kuidas seda tunnet Kihnus nimetatakse?
6. Mis on painaja?
7. Kuidas Sina painajast aru saad?
8. Kas oled näinud inimest, kes painamas käib? Näinud, kuidas painajaks minnakse? Palun jutusta mulle sellest.
9. Miks painaja tuleb?
10. Kuidas painajat vältida?
11. Kas oled kuulnud kelleltki teiselt painaja kohta? Palun, saad Sa mulle edasi rääkida?
12. Kus ja kellele sellistest asjadest räägitakse? Keda painamises kahtlustatakse?
13. Milliseid erinevusi meeste ja naiste vahel oskad välja tuua?

Interpretations of supernatural assault experience from Kihnu Island: *Painaja* as a vernacular category

Jaan Sudak

The article is based on experience-centred belief narratives about supernatural assaults, collected during a fieldwork trip on the island of Kihnu in the Gulf of Riga of the Baltic Sea, in November 2012. The material consists of thirteen interviews, conducted with informants of both sexes and from various age groups. Previously the author participated in four fieldwork trips to the local community, during which he collected rich folk belief material. Kihnu cultural heritage is unique and live. The influence of modernisation has not been strong due to the isolation from the mainland. In the year 2003, Kihnu cultural space was inscribed into the UNESCO list of World Cultural Heritage. However, the extensive study of Kihnu culture is not focused on folk belief, which is necessary to understand the local identity.

The protagonist of the supernatural assault narratives is commonly recognised as a spiritual entity known as *painaja*. The term is used by the local community and it refers to a sleep-time phenomenon, during which an individual senses the presence of a supernatural unseen agent, is unable to move or breathe, but is still aware of the surroundings and often feels a pressing or strangling sensation. The assault experience occurs during the nighttime, just before the victim has slumbered, and terminates when the victim is finally able to move and breathe. The experience itself is neither gender nor age group specific but the interpretations vary and depend on several circumstances like the existence of a personal experience, personal belief in the supernatural origin of the experience, and the nature of the experience itself.

Nowadays it is possible to find heterogeneous interpretations of the assault experience origins and actuality. The author has used several examples of those

interpretations, in which the assault is believed to originate from a supernatural entity, witchcraft or physical dysfunction of the human body. Based on the field-work material, he has created a twofold distribution of the experience interpretation. It is a belief connected, on the one hand, with witchcraft or supernatural entities, and, on the other, with medical knowledge. Even if the informant finds it hard to believe in the supernatural origin of the experience, they use the spiritual entity as a narration tool.

A similar phenomenon is widely known as a nightmare. Physiologically the assault experience occurs during the rapid eye movement (REM) stage of sleep, during the suppression of muscular and brain activity. Through the history it has found heterogeneous interpretations. A belief that the supernatural attacker wants to seduce its victim sexually is characteristic of the medieval period. Nightmares also tend to be regarded as a result of indigestion problems or witchcraft, or are attributed to the spirits of the dead. Today the scientific explanation of the nightmare as the abovementioned sleep paralysis is widespread.